

Україні. – К.: Наук. думка, 1975. – 183 с.

7. Савичев Н.П. Первые благовестители свободы. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1990. – 181 с.; Федоров В.А. Декабристы и их время. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 181 с.

8. Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання) // УІЖ. – 2005. – № 6. – С. 50-65.; Коляда І. Вожді декабристів в Україні: Павло Пестель, Сергій Муравйов-Апостол // Історія в школі. – 2006. – № 2. – С. 16-19.; Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г.Д. Казьмирчук, Ю.В. Латиш; наук. ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. – Т. 6. – К., 2009. – 204 с.

9. Ільїн О. Декабрист Олександр фон дер Бріген // Народна трибуна. – 1996. – № 17. – 2 березня. – С. 2.

10. Задко В. Наш видатний земляк Олександр Бріген // Глухівщина. – 2003. – № 91. – С. 3.

11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?1=ENU&verbvar=Brygen_O&abcvar=2&bbcvar=33.

12. Хвостенко Г. Берегинями не лише свого роду, а й народу були завжди сумчанки // Сумщина. – 2002. – 8 березня. – С. 3.

13. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / Упоряд. Т.В. Ананьєва. – К., Наукова думка, 1997. – 321 с.

14. Остапенко Х.М. Сумщина і рух декабристів // НТ. – 1963. – № 2-4 січня. – С. 4.; Хвостенко Г. Берегинями не лише свого роду, а й народу були завжди сумчанки // Сумщина. – 2002. – 8 березня. – С. 3.

15. Ільїн О. Олександр Маркович – автор «Історії Русів»? // Сіверянський літопис. – 1996. – № 1. – С. 75-76.

16. Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І.З. Підкови, Р.М. Шуста. – 2-е вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.

17. Ільїн О.Л. Олександр Маркович – автор «Історії Русів»? // Сіверянський літопис. – 1996. – № 1. – С. 75-79.

18. Гессен А. Во голубине сибирских руд. Декабристы на каторге и ссылках. – Москва: Детгиз, 1963. – С. 298.

19. Кривко Я. Декабристи і Сумщина // НТ. – 1975. – № 155. – 27 грудня. – С. 3.

20. Задко В.П. Із історії виникнення пошти // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини (Матеріали IV НПК). – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – С. 144.

Гриценко А.П. Декабрист Александр Бриген – популяризатор «Истории Русов»

Статья посвящена семье известного украинского декабриста Александра Федоровича Бригена, а также исследованию генеалогии его рода.

Автор статьи изучает научную и общественную деятельность А. Бригена и его роль в издании исторических произведений в XIX веке.

Ключевые слова: декабрист, декабристское движение, Александр Бриген, «История Русов», генеалогия, «Союз благоденствия».

Hrytsenko A.P. Decembrist Oleksandr Brihen – popularizer of «History of Rus'»

Article is devoted to the family of the famous ukrainian decembrist Olexandr Fedorovich Brihen and genealogy research of its kind.

The article examines the scientific and social activity of O. Brihen and his role in the publication of historical works in the nineteenth century.

Key words: decembrists, decembrists movement, Brihen Oleksandr; «History of Rus'» genealogy, «Union of Prosperity».

16.01.2013 р.

УДК 930.1:323.3 «184»

О.А. Любич

ІСТОРІОГРАФІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩА ЧЕРНІГІВЩИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті на основі вивчення й аналізу багатьох монографічних досліджень і наукових статей ХІХ-ХХ ст., присвячених соціально-економічному становищу Чернігівщини першої половини ХІХ ст., проведена їх історіографічна систематизація й оцінка, висвітлено основні погляди істориків стосовно проблеми розвитку регіону. Зосереджено увагу на зміні поглядів на проблему протягом двохсот років.

Ключові слова: Чернігівщина, історіографія, історична школа, дослідження, соціально-економічне становище, стани населення.

Актуальність даної теми визначається особливостями сучасного етапу розвитку історіографії Сіверського регіону, теоретичними і практичними потребами модернізації, необхідністю переосмислення накопиченого матеріалу через призму пріоритетів сучасної історичної науки. В умовах викликів ХХІ ст. постало питання вивчення історії регіонів як гарантів стабільного соціально-економічного розвитку держави. Упродовж двох століть історики досліджують особливості розвитку Чернігівщини як одного із найбільш розвинених регіонів України першої половини ХІХ ст.

Метою статті є аналіз та систематизація історіографічної спадщини ХІХ-ХХ ст., пов'язаної з дослідженням соціально-економічного становища Чернігівщини першої половини ХІХ ст.

Вивчення окремих аспектів соціально-економічного становища Чернігівщини в першій половині ХІХ ст. започаткували сучасники подій [5; 7]. Спробам проаналізувати перспективи торгівлі в Чернігівській губернії була присвячена праця О. Китченка, у якій він приділив особливу увагу торговельним пунктам регіону та діяльності російських купців [12]. І. Аксаков звернув увагу на Кролевецький ярмарок та роль слобідського населення губернії в загальноросійській торгівлі. Автор висловив думку про те, що Чернігівщина – це частина російського товарного ринку [1]. Своєрідним центром краєзнавчих досліджень на Чернігівщині став створений у 1835 р. губернський статистичний комітет. Своїм завданням він проголошував повне, всебічне вивчення краю. Перу одного з його членів О. Маркевичу (1790-1865) належить «Историческая и статистическая записка о дворянском сословии и дворянских имуществах в Черниговской губернии» [16]. Вчений за допомогою статистичного матеріалу вивчав процес закріпачення селянства і незаконне збагачення дворянства, становлення великого поміщицького землеволодіння. Дослідження історика, очевидно, і підвели його до висновку про необхідність ліквідації кріпацтва.

У другій половині XIX ст. у багатьох країнах Європи спостерігався сплеск інтересу до історичного знання на ґрунті дослідження окремих регіонів. Для історичної науки зразком об'єктивності стають праці В.Б. Антоновича, які ґрунтуються на точному і незаперечному архівному матеріалі [2]. Будучи належним до «обласної школи Антоновича», Олександр Матвійович Лазаревський (1834-1902) написав працю «Описание старой Малороссии» [15]. Історик прийшов до висновку, що кріпосницький лад, який утвердився в Малоросії наприкінці XVIII – на початку XIX ст., був справою козацької старшини, яка сконцентрувала в своїх руках адміністративну і судову владу.

Заслуговує на увагу стаття секретаря губернського статистичного комітету К. Корвіна-Піотровського «Материалы для истории, этнографии и статистики Черниговской губернии» (1887 р.), у якій на основі великої кількості документального матеріалу розглянуто процес адміністративно-територіального перевлаштування Чернігівщини на початку XIX ст. Вчений зробив висновок, що реформа Олександра I не була радикальною і не торкнулася повітового устрою губернії [13, 65]. Студії А. Страдомського, Ф. Дмитревського, І. Кибальчича, М. Лілеєва засвідчили подальший поступ історико-краєзнавчих досліджень на Чернігівщині. У 1865 р. вийшла праця М. Домановича «Черниговская губерния» [7], яка містила цікавий матеріал про соціально-економічне і політичне становище губернії в першій половині XIX ст. Книга починається з історичних відомостей та характеристики географічних умов регіону; значну частину тексту автор присвятив висвітленню промисловості краю, відомостям про освіту, побут населення, управління тощо.

На 1860-ті рр. припадає піднесення церковно-історичного краєзнавства, яке було пов'язане з діяльністю видатного історика та богослова, чернігівського архієпископа Ф. Гумілевського. За його ініціативою у 1859 р. було створено комісію для підготовки ґрунтовного опису Чернігівської єпархії. Результатом її багаторічної роботи стало семитомне «Историко-статистическое описание Черниговской епархии». У цій праці зібрано матеріали про економічне становище більшості населених пунктів Чернігівщини, основні виробництва та прибутки від торгівлі в першій половині XIX ст.

У 1880-1890-х рр. в історіографії соціально-економічного становища Чернігівщини першої половини століття відбувся перехід від нагромадження фактичного матеріалу до його аналізу, що знаменувало новий етап історичних досліджень. Розширилась їх тематика. Однак звернення до нових проблем не супроводжувалося новизною поглядів. Окремі аспекти життя селян Чернігівщини першої половини XIX ст. стали предметом вивчення відомого економіста Ю.Е. Янсона. На основі великої кількості статистичного матеріалу, зібраного двома

урядовими комісіями (Комісією для дослідження сільського господарства і сільськогосподарського виробництва в Росії, Податковою комісією) та матеріалів земських управ дослідник пропонував понизити поземельні платежі для зрівняння їх із платоспроможністю селян за рахунок реформування податкової системи, переселень тощо [22]. У 1890-х рр. Д. Міллер і М. Стороженко працювали над історією малоросійського козацтва, особливо приділивши увагу перетворенню козацької старшини на дворянство та інтеграції козацької верхівки до імперських інституцій [17].

На рубежі XIX-XX ст. активно діяли Чернігівська губернська вчена краєзнавча комісія і Ніжинське історико-філологічне товариство. У цей час дослідницькою роботою займалися Д. Добровольський, М. Лілеєв, М. Доброгаєв, К. Карпінський, О. Єфімов, К. Гамбурзький та інші. Л. Платов, дослідивши кустарні промисли Чернігівської губернії, зробив висновок, що починаючи з другої чверті XIX ст., стала дорожчати сировина, яка скуповувалася для новостворюваних підприємств. З цієї причини частина кустарів покинула своє ремесло, інші, навпаки, підвищили рентабельність своїх підприємств та почали виготовляти якісніший товар [19, 38].

Чернігівський народний університет, який почав працювати з жовтня 1917 р., дав поштовх до розвитку соціально-економічних і краєзнавчих досліджень у регіоні. Радянські історики довгий час, як правило, значну увагу приділяли висвітленню процесів в окремих сферах життя Чернігівщини. Д. Багалій приділив увагу відміні Магдебурзького права на Лівобережній Україні [3; 4]. У 1926 р. у видавництві Української академії наук виходить праця В. Модзалевського «Гути на Чернігівщині», у якій автор на основі значної кількості матеріалу визначив, що виробництво скла на початку XIX ст. призвело до значного скорочення лісів Чернігівщини [18]. Є. Спаська займалася вивченням гончарної справи в регіоні. Результати її дослідів були опубліковані у праці «Гончарські кахлі Чернігівщини XVIII-XIX ст. 4-й етюд з циклу Чернігівське гончарство» (1928). Авторка зробила висновок, що через низьку купівельну спроможність місцевого населення виробництво кахлів на Чернігівщині у першій половині XIX ст. майже припинилося.

«Золотою добою» вітчизняного краєзнавства слушно вважають 1920 – початок 1930-х рр. У цей час на Чернігівщині сформувалася досить розгалужена мережа різноманітних краєзнавчих осередків. Провідну роль у розвитку історико-краєзнавчих досліджень у регіоні відіграло Чернігівське наукове товариство, створене у 1920 р. ініціативною групою в складі В.Ю. Зубка, Й.Р. Карповича, В.І. Коновала, І.Я. Кошового, Б.Л. Луговського, С.Т. Устименка, Г.Г. Холодного як філія київського Українського товариства. У Чернігові відкрили Інститут краєзнавства (діяв у

1924-1925 рр.) – єдиний навчальний заклад такого профілю в Україні. Академік М. Грушевський у збірнику «Чернігів і Північне Лівобережжя» (1928) фактично поставив завдання для істориків регіону: «... дослідник історії українського життя, в якій-будь сфері, все з збільшеною енергією мусить звертатися до пережитків і останків сього життя, облишених в затишках лівобережного і правобережного Полісся. Тут поховані секрети Старої України – і зародки Нової».

Помітне місце у діяльності Чернігівського наукового товариства посідали історичні студії. Так, члени історико-філологічної (з 1929 р. – історико-красназничої) секції на чолі з Павлом Костянтинівичем Федоренком (1880-1962) вивчали соціально-економічний розвиток і культурне життя Чернігівщини від найдавніших часів до початку ХХ ст. Для нашого дослідження цінність являють «Нариси з історії вивчення Чернігівщини» П. Федоренка [20]. У роботі була проведена одна з перших спроб комплексно висвітлити питання соціально-економічного становища Чернігівщини в першій половині ХІХ ст. Але зазначене дослідження було швидше постановкою проблеми, аніж її детальним висвітленням.

Суттєві зміни методологічних орієнтирів в українському красназництві розпочалися після виходу критичної статті в журналі «Советское краеведение» (№ 2 за 1931 р.) на адресу Українського комітету красназництва, який було звинувачено у підтримці «непотрібної чистої науки». У таких умовах у 1937-1939 рр. співробітники Інституту історії України підготували та оприлюднили декілька досліджень із серії «Нариси з історії України» за редакцією С. Белоусова. Зокрема Ф. Ястребов опублікував працю «Україна в першій половині ХІХ століття» (1939). Історик приділив особливу увагу вивченню соціально-економічних відносин у дореформений період і вважав, що зміни першої половини ХІХ ст. призвели до обезземелення селян Чернігівщини та їх переселення в інші регіони Російської імперії [21].

Тільки на початку 1950-х рр. у зв'язку із зміною керівництва країни красназництво було реабілітовано. У цей час однією з найбільш дискусійних стає проблема малоросійського козацтва як стану. Такі дослідники як М.М. Дружинін, М.Н. Лещенко, П.П. Теличук, В.П. Теплицький і П.А. Хромов, описуючи ті чи інші конкретні події, окремо розглядають державних селян і козаків [8, 402]. Об'єднання їх в одну соціальну групу, як зазначав А.М. Авраменко, неприпустимо. Схожих позицій дотримувались П.П. Музиченко, А.М. Анфімов, П.А. Зайончковський, В.М. Кабузан [10], Б.Г. Литвак, Є.Д. Петренко, В.М. Шевченко та ін.

Розвиток мануфактурного виробництва в Чернігівській губернії першої половини ХІХ ст. став об'єктом дослідження Тимофія Івановича Дерев'янкін. У своїх працях «До історії

капіталістичної суконної мануфактури на Україні в дореформений період» (1959) і «Мануфактура на Україні в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. Текстильне виробництво» (1960) вчений, використавши матеріали посаду Клинці Чернігівської губернії, розкрив роль слобідського населення в капіталізації суконної мануфактури регіону [6].

Помітне поживлення в науковому дослідженні проблеми соціально-економічного становища Чернігівщини першої половини ХІХ ст. спостерігається у 1960-1970-ті роки. Це проявилось у розширенні джерельної бази, зрушенні в оцінці окремих подій і явищ. До наукового обігу було введено велику кількість нових документальних матеріалів, значно урізноманітнілась тематика досліджень. Прикладом може бути розвідка В.М. Кабузана і С.М. Троїцького «Изменения в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782-1855 гг.» (1971) [9], у якій дослідники з'ясували, що дані про дворян, як правило, ґрунтуються на губернських донесеннях і топографічних описах. Серед досліджень із соціально-економічної історії Чернігівщини першої половини ХІХ ст. слід виділити працю Т.І. Лазанської [14]. У книзі розглянуто соціально-правове становище державних селян Чернігівської губернії. Однак авторка не розділяла державних селян і малоросійських козаків, а розглядала їх як єдину групу населення.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що, незважаючи на тематичну та хронологічну обмеженість праць місцевих дослідників, саме в другій половині ХІХ ст. були створені умови для організаційного оформлення історико-красназничого руху на Чернігівщині. Аналіз літератури радянського періоду свідчить про те, що історики в цей час зробили визначний внесок у наукову розробку і висвітлення проблеми розкладу і кризи кріпосницької системи, розвитку в її надрах нового капіталістичного устрою. Створення ряду монографічних досліджень, де були розглянуті важливі проблеми соціально-економічної історії Чернігівщини першої половини ХІХ ст., сприяло нарощуванню історичних знань.

Загалом, аналіз історіографії проблеми ХІХ-ХХ ст. засвідчує, що вивчення Чернігівщини першої половини ХІХ ст. переважно має вибіркового характеру і ще не знайшло належного узагальнюючого висвітлення. З поля зору науковців випало чимало важливих питань, які потребують подальшого дослідження. Остаточну проблему можна вирішити тільки завдяки залученню всього комплексу джерел. Тому нагальною постала потреба введення до наукового обігу тих із них, які до цього часу дослідниками майже не використовувались.

Посилання

1. Аксаков И. Исследование о торговле на украинских ярмарках И. Аксакова, действительного члена императорского Русского географического общества / И. Аксаков. – СПб.: Тип. Императорской А.Н., 1858. – 390 с.

2. Антонович М. Козацький проект Василя Капніста / М. Антонович // Сьогодні і минуле. – 1939. – № 2. – С. 16-22.
3. Багалей Д. Магдебургське право в городах Левобережної Малоросії / Д. Багалей // Журнал Міністерства народного просвічення. – 1892. – № 3. – С. 1-11.
4. Багалей Д. Судьба магистратського самоуправління в малоросійських городах / Д. Багалей : [сб. статей в честь М.К. Любавського]. – СПб., 1917. – 110 с.
5. Военно-статистическое обозрение Российской империи, издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба. Том XII, часть 2. Черниговская губерния : [сост. подполковник Мицевич]. – СПб.: Типография Департамента Генерального штаба, 1851. – 350 с.
6. Дерев'янкін Т. І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Текстильне виробництво : [монографія] / Т.І. Дерев'янкін. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 350 с.
7. Домонтович М. Материали для географії та статистики Росії, зібрані офіцерами генерального штаба. Черниговська губернія / М. Домонтович. – СПб.: Типография Генерального Штаба, 1865. – 250 с.
8. Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселева : Т.1. / Н.М. Дружинин. – М. – Ленинград : Изд. Акад. Наук СССР, 1946. – 631 с.
9. Кабузан В. М. Изменения в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782–1858 гг. / В.М. Кабузан, С.М. Троицкий // История СССР. – Т. 4. – 1971. – 620 с.
10. Кабузан В.М. Народонаселение России в XVIII – первой половине XIX в. (По материалам ревизий) / В.М. Кабузан. – М.: Мысль, 1963. – 110 с.
11. Кистяковский А. Права, по которым судится Малороссийский народ / А. Кистяковский. – К.: Тип. ген. Бруня, 1879. – 120 с.
12. Китченко О. О торговле и торговых пунктах в Малороссии / О. Китченко // Черниговские губернские ведомости. – № 50. – 1852. – С. 230-260.
13. Корвин-Пиотровский К.В. Материали для истории, этнографії та статистики Черниговской губернии / К.В. Корвин-Пиотровский. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1887. – 70 с.
14. Лазанская Т.И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы / Т.И. Лазанская. – К.: Наука, 1991. – 261 с.
15. Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии: Материалы по истории заселения, землевладения и управления. В 3 т. – Т. 1.: Полк Стародубский / А.М. Лазаревский. – К.: Типография К.Н. Милевского, 1888. – 634 с.
16. Маркевич А. Историческая и статистическая записка о дворянском сословии и дворянских имуществах в Черниговской губернии: в 4 т. / А. Маркевич // Материалы для статистики Российской империи – Т. 2. – Ч. 4. – СПб.: Скоропечатная Либермана Я.И., 1842. – 220 с.
17. Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение казацкой старшины в дворянство / Д. Миллер // КС. – 1897. – № 1. – С. 1-31; – № 2. – С. 118-220; – № 3. – С. 351-374; – № 4. – С. 1-47.
18. Модзалевский В. Гути на Чернігівщині / В. Модзалевский. – К.: Держвидав, 1926. – 210 с.
19. Платов Л. Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии / Л. Платов. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1914. – 40 с.
20. Федоренко П. Нариси з історії вивчення Чернігівщини / П. Федоренко // Записки Чернігівського наукового товариства. – Т. 1. – Чернігів, 1931. – С. 35-150.
21. Ястребов Ф. Нариси з історії України. Вип. VIII. Україна в першій половині XIX ст. / Ф. Ястребов. – К.: Вид-во АН УРСР, 1939. – 350 с.
22. Янсон Ю.Э. Опыт статистического исследования о крестьянских наделах и платежах / Ю.Э. Янсон. – СПб. : Книжный магазин А.Ф. Цинзерлинга, 1881. – 70 с.

Любич А.А. Историкография социально-экономического положения Черниговщины первой половины XIX в.

В статье на основании изучения и анализа многих монографических исследований и научных статей XIX-XX столетий, посвященных социально-экономическому положению Черниговщины первой половины XIX в., проведена их историографическая систематизация и оценка, раскрыты основные взгляды историков относительно проблемы развития региона. Обращено внимание на изменения взглядов на проблему на протяжении двух столетий.

Ключевые слова: Черниговщина, историография, историческая школа, исследование, социально-экономическое положение, слои населения.

Liubych O.A. Historiography of social and economic situation in Chernihiv region in the first half of the XIX-th century

On the basis of studies and analysis of many monographic researches and scientific articles of the XIX-th and XX-th centuries dedicated to the social and economic situation in Chernihiv region in the first half of the XIX-th century the article makes their historiographical systematization and estimation, gives the principal views of historians as to the region development problems. The article concentrates its attention upon views changes within 200 years.

Key words: Chernihiv region, historiography, historic school, investigation, social and economic situation, population status.

15.03.2013 p.

УДК 94(477):911.374.8«18»

Н.О. Барабан

ДВОРЯНСЬКІ САДИБНІ КОМПЛЕКСИ ДУНАЄЦЬ ТА ЯРОСЛАВЕЦЬ ЗА СПОМИНАМИ М.А. МАРКЕВИЧА

У статті автобіографічні записки М.А. Маркевича розглядаються як важливе джерело до реконструкції історико-культурних біографій садибних комплексів представників козацько-старшинських родів Скоропадських (Дунаєць) і Кочубеїв (Ярославець).

Ключові слова: М.А. Маркевич, автобіографічні записки, маєток Дунаєць, маєток Ярославець.

Феномен дворянських маєтків/садиб Лівобережжя України та специфіка їх повсякденного буття як своєрідних культурних, економічних, освітніх і виховних осередків у XIX столітті привертала й привертають увагу багатьох науковців-гуманітаріїв. Фактично садибні комплекси ставали «родовими гніздами» – своєрідним світом почуттів: любові, дружби, сімейної симпатії. Кожен володар маєтку/садиби, залежно від фінансових статків, власних уявлень про щастя й творчих здібностей, будував свій ідеальний світ, у якому поєднувались розважальна й господарська функції. Знані дослідники звертають увагу на важливість використання при реконструкції історико-культурної біографії сільських садибних